

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΗΜΑΘΙΑΣ Α' ¹

Η προϊστορική έρευνα στο νομό Ημαθίας είναι περιορισμένη και τα μέχρι σήμερα δεδομένα προέρχονται από την επιφανειακή έρευνα του French και την ανασκαφή του Rodden στη Νέα Νικομήδεια τη δεκαετία του '60. Δεν πρέπει βέβαια να παραλείψουμε τις μικρής έκτασης αλλά σημαντικές έρευνες του Πέτσα στην ίδια δεκαετία. Από τότε μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί άλλη επιφανειακή έρευνα ούτε συστηματική ανασκαφή. Με αφορμή αυτή την έλλειψη στοιχείων κρίναμε αναγκαία τη διενέργεια μιας νέας επιφανειακής έρευνας με στόχο καταρχήν τον επανενοπισμό των ήδη γνωστών από τον French θέσεων αλλά και τον εντοπισμό νέων, άγνωστων βιβλιογραφικά. Τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης, η οποία αποτελεί το πρώτο στάδιο έρευνας της προϊστορίας του σημερινού νομού Ημαθίας, θα βοηθήσουν στην ανασύνθεση της προϊστορικής εγκατοίκησης στην περιοχή, καθώς συναντιούνται οικισμοί από την Αρχαιότερη Νεολιθική μέχρι την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Επίσης από την εξέταση της κεραμεικής θα δοθεί η δυνατότητα να διερευνηθούν οι πολιτιστικές σχέσεις των οικισμών της περιοχής με άλλες γειτονικές και καλύτερα μελετημένες γεωγραφικές ενότητες.

Η παρούσα εργασία αφορά την έρευνα στο βόρειο-βορειοδυτικό τμήμα του νομού και συγκεκριμένα στην περιοχή που βρίσκεται βόρεια της Βέροιας, ανατολικά της Νάουσας και δυτικά της Νέας Νικομήδειας. Η περιοχή αυτή ορίζεται δυτικά από τον ορεινό όγκο του Βερμίου και αποτελεί το δυτικό τμήμα του ευρύτερου χώρου, που είναι γνωστός ως πεδιάδα των Γιαντισών². Πρόκειται για μια πεδινή και εύφορη σήμερα έκταση, η οποία διατρέχεται από τους ποταμούς Μογλενίτσα, Τριπόταμο, Αράπιτσα και τους παραποτά-

1. Θέλουμε να ευχαριστήσουμε τους καθηγητές του Α.Π.Θ. Κ. Παπανθίμου, Αγγ. Πιλάλη και Στ. Ανδρέου για τις γόνιμες συζητήσεις και τις υποδείξεις που μας έκαναν. Επίσης ευχαριστίες οφείλουμε στους Κ. και D. Wardle για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους σχετικά με την κεραμική της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, στην Α. Μουνδρέα-Αγραφιώτη για πληροφορίες σχετικά με τα εργαλεία και στη Λ. Μανακίδου για τις διευκολύνσεις στο Μουσείο Εκμαγείων της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ, όπου φυλάσσεται το υλικό της έρευνας του French. Τα σχέδια έγιναν από τον αρχιτέκτονα Σ. Αιματίδη και οι φωτογραφίες από το φωτογράφο Μ. Στεφανίδη.

2. Π. Χρυσοστόμου - Παν. Χρυσοστόμου, Νεολιθικές έρευνες στα Γιαντισιά και στην περιοχή τους, *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 4 (στο εξής ΑΕΜΘ), Α.Π.Θ., ΥΠ.Π.Ο., Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 169-171, D. Kokkinidou - K. Trantalidou, «Neolithic and Bronze Age Settlement in Western Macedonia», *BSA* 86 (1991)100.

μους τους. Όπως έχει υποστηριχθεί σε μελέτες³ σχετικές με τις γεωμορφολογικές αλλαγές στην πεδιάδα των Γιανιτών, οι οικισμοί της περιοχής που ερευνήσαμε, όπως και οι περισσότεροι αυτής της λεκάνης, ήταν, αν όχι παράκτιοι, αρκετά κοντά στη θάλασσα και πιθανόν να επικοινωνούσαν με αυτήν μέσω των ποταμών.

Η επιφανειακή έρευνα που έγινε δεν ήταν συστηματική. Στις περισσότερες θέσεις οδηγηθήκαμε από πληροφορίες των κατοίκων της περιοχής. Επισκεφθήκαμε όλες τις θέσεις τόσο τις άγνωστες όσο και τις γνωστές βιβλιογραφικά και συλλέξαμε το υλικό, που έδινε στοιχεία χρονολόγησης. Η κεραμική και τα λίθινα εργαλεία που παρουσιάζονται είναι προϊόντα αυτής της έρευνας.

Ξεκινώντας την παρουσίαση των δεδομένων θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σε ορισμένες από τις θέσεις συλλέχθηκε άφθονο επιφανειακό υλικό, το οποίο έδωσε τη δυνατότητα να διακριθούν κατηγορίες κεραμικής, σε άλλες όμως θέσεις, όπου το υλικό ήταν περιορισμένο, παρουσιάζονται χαρακτηριστικά παραδείγματα, που βοηθούν στη χρονολόγησή του.

Τοπογραφία

1. Άνω Ζερβοχώρι (σχ.1, αρ.1)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ 708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FL 026 047⁴.

Πρόκειται για επίπεδη θέση⁵, η οποία βρίσκεται 600 μ. δυτικά της γέφυρας, που συναντούμε στην είσοδο του οικισμού Άνω Ζερβοχωρίου, Δήμου Ειρηνούπολης. Περνώντας τη γέφυρα, στρίβουμε αριστερά και στα 50 μ. υπάρχει διακλάδωση του δρόμου. Ακολουθώντας τον αριστερό δρόμο, διανύουμε 550 μ. και φτάνουμε στη θέση, ενώ ο δεξιός οδηγεί στο εργοστάσιο ΖΑΝΑΕ. Η θέση καλλιεργείται και εντάσσεται σε μια μεγάλη περιοχή, όπου συλλέξαμε όστρακα διαφόρων περιόδων των ιστορικών χρόνων κυρίως. Ωστόσο στη συγκεκριμένη θέση, έκτασης 2-3 περίπου στρ., περισυνελέγησαν όστρακα και εργαλεία μόνο προϊστορικών χρόνων, καθώς και άφθονα όστρακα.

3. J. Bintliff, «The plain of western Macedonia and the neolithic site of Nea Nikomedeia», *Proceedings of the prehistoric society* 42 (1976) 241-262, M. Sivignon, «Η γεωγραφική εικόνα της Μακεδονίας», στο *Μακεδονία 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού* (γενική επιμέλεια Μ. Β. Σακελλαρίου), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 25, εικ. 5, Δ. Κοκκινίδου, *Η προϊστορία στο χώρο του νομού Πέλλας*, Έδεσσα 1990, σσ. 19-22.

4. Η ακριβής τοπογραφική θέση όλων των θέσεων με βάση τους χάρτες του ΓΥΣ μας δόθηκαν από το 2ο ΕΓ/Β' ΣΣ.

5. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων δεν υπήρχε παλαιότερα στην περιοχή τούμπα ή κάποιο ύψωμα.

Από την επιφανειακή κεραμεική συνάγεται ότι η θέση κατοικήθηκε στη Νεότερη Νεολιθική και στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Συγκεκριμένα η Νεότερη Νεολιθική αντιπροσωπεύεται από τις παρακάτω κατηγορίες: α) Μαύρη στιλπνή κεραμεική⁶ (black burnished), που αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο ποσοστό κεραμεικής (σχ. 2γ). Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία τμήματος ηθμού(;), στο οποίο σώζεται το χείλος και η βάση (σχ. 2α). Το όστρακο ταυτίζεται με ηθμό, γιατί στην εσωτερική επιφάνειά του σώζεται η αρχή από την πολύ λεπτή και πιθανόν διάτρητη βάση. Οι επιφάνειές του είναι μαύρες στιλπνές και σώζει εξωτερικά και στη βάση διακόσμηση, που έγινε από εργαλείο κυκλικής διατομής, πιθανόν καλάμι. β) Καστανή στιλπνή κεραμεική σε μικρότερο ποσοστό⁷, και γ) μελανοστεφής κεραμεική (black topped)⁸ (εικ. 1γ). δ) Ένα λεπτό όστρακο κάθετου χείλους ανήκει σε ερυθροστεφές αγγείο, που πιθανόν αντιπροσωπεύει μια τέταρτη κατηγορία⁹ (εικ. 1δ). Ως προς τα σχήματα των αγγείων και στις τρεις πρώτες κατηγορίες συναντιούνται κάθετα χείλη, ενώ στην α΄ και γ΄ κατηγορία πολύ συχνά απαντούν τα γωνιώδη (carinated) προφίλ.

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού αντιπροσωπεύεται από όστρακο κάθετου χείλους με εμπιέστη σχοινοειδή διακόσμηση (σχ. 2β) και δύο όστρακα με μικρές γλωσσοειδείς αποφύσεις. Τα υπόλοιπα όστρακα αυτής της περιόδου ανήκουν σε χονδροειδή αγγεία.

Τέλος συλλέχθηκε λίθινη αξίνα με αποκρούσεις με μέγιστο σωζ. μήκος 0,071 και μέγιστο σωζ. πλάτος 0,042 (εικ. 2α).

2. Σπήλαιο Ροδοχωρίου (σχ. 1, αρ. 2)

Για την τοπογραφία βλ. *Νεολιθική Ελλάδα*, εκδ. Δ. Ρ. Θεοχάρης, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1973, 348, αρ. 25, R. Rodden, «Recent discoveries from prehistoric Macedonia: an interim report», *Balkan Studies* 5 (1964) 116, πίν. 6, 8Α. Σήμερα η πρόσβαση σ' αυτό είναι ουσιαστικά αδύνατη λόγω κατολισθήσεων.

Βιβλιογραφία : Φ. Πέτσας, Α.Δ. 19 (1964), Χρονικά, 356-359, σχ. 9, D.H.French, *Index of prehistoric sites in Central Macedonia and catalogue of sherd material in the University of Thessaloniki*, Athens 1967 (πολυγραφημένο), 31 (VE3), Rodden, «Recent discove-

6. Δ. Γραμμένος, *Νεολιθικές έρευνες στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 117, Αθήνα 1991, πρβλ. 42, κατηγορία 3α, Ι. Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας Ι, Η Νεολιθική εποχή*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992, σσ. 176, 181, 196.

7. Πρβλ. Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 42, κατηγορία 3β, Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σσ. 181, 196.

8. Πρβλ. Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 43, κατηγορία 26, Δ. Γραμμένος, «Από τους προϊστορικούς οικισμούς της Ανατολικής Μακεδονίας», *ΑΔ* 30 (1975), Μελέτες, 220 κ.ε.

9. Πρβλ. Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σ. 182.

ries», ό.π., 116, πίν. 6,8α, D. Kokkinidou-K. Trantalidou, «Neolithic and Bronze Age Settlement in Western Macedonia», *BSA* 86 (1991) 100, 105, I. Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας Ι, Η νεολιθική εποχή*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992, σ. 167, 273.

3. Τούμπα Αγγελοχωρίου¹⁰ (σχ. 1, αρ. 3)

Χάρτης Γ.Υ.Σ., 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FL 026 047.

Βρίσκεται σε απόσταση 1 χιλ. ανατολικά-βορειοανατολικά του Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου του οικισμού Αγγελοχωρίου, Δήμου Ειρηνούπολης. Στα αριστερά του ασφαλτοστρωμένου δρόμου και 200 μ. Α από την εκκλησία συναντούμε αγροτικό δρόμο, τον οποίο ακολουθώντας φθάνουμε στην τούμπα. Η τούμπα αποτελεί δημοτική έκταση, γι' αυτό δεν καλλιεργήθηκε, αλλά, πριν από την αποψίλωση που έγινε τον Αύγουστο του 1994, καλυπτόταν από θάμνους και αγριόδεντρα. Ένα μέρος της τούμπας ισοπεδώθηκε από τους ιδιοκτήτες των γύρω αγροτεμαχίων με σκοπό την επέκταση των καλλιεργειών τους. Επιπλέον σε διάφορα σημεία της έγιναν κατά καιρούς αποχωματώσεις και λαθρανασκαφές. Σύμφωνα με πληροφορίες από τους κατοίκους η τούμπα έχει χάσει αρκετό από το ύψος της και πολλές πέτρες από αυτήν χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση της εκκλησίας του αγ. Γεωργίου.

Σήμερα η θέση έχει τη μορφή σχετικά ψηλού, εκτεταμένου γηλόφου με σωζόμενη έκταση 7 στρ.. Στην κορυφή του υπάρχει τριγωνομετρικό σημείο της Τοπογραφικής Υπηρεσίας Στρατού.

Η επιφανειακή περισυλλογή¹¹ απέδωσε πολύ μεγάλο αριθμό οστράκων, κομμάτια πηλού και σε όλη την επιφάνεια της τούμπας υπήρχαν διάσπαρτες πέτρες. Όλη η κεραμική ανήκει στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού εκτός από ελάχιστα όστρακα ιστορικών χρόνων. Από το σύνολο επιλέγουμε τα παρακάτω: α) Όστρακα με αμαυρόχρωμη διακόσμηση από σπείρες, δικτυωτά τρίγωνα, ολόβαφες ταινίες και οριζόντιες τεθλασμένες γραμμές (σχ. 3α-β), καθώς και ένα όστρακο με ταινίες από ολόβαφα μαύρα και κόκκινα τρίγωνα, που ανήκει στην σπανιότατη κατηγορία των δίχρωμων αμαυρόχρωμων¹² (σχ. 3γ). β) Και η κατηγορία της εγχάρακτης κεραμικής αντιπροσωπεύεται πλούσια. Τα μοτίβα που παρουσιάζονται είναι τρίγωνα, ορθογώνια πλαίσια και οριζόντιες πολλαπλές γραμμές, οι οποίες σε μερικά παραδείγματα γεμίζο-

10. Για την ανασκαφική περίοδο του 1994 βλ. Λ. Στεφανή, «Οικισμός της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αγγελοχώρι Ημαθίας, Πρώτη ανασκαφική έρευνα», *ΑΕΜΘ* 1994 (υπό έκδοση).

11. Η επιφανειακή κεραμική αυτής της θέσης θα παρουσιαστεί αναλυτικά σε μελέτη, που ετοιμάζεται.

12. Πληροφορία από την αρχαιολόγο κα Γ. Καραμήτρου· βλ. επίσης Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, «Η Άνω Μακεδονία στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού και στην Πρώτη Εποχή του Σιδήρου», στο *Ελληνικός πολιτισμός. Μακεδονία το βασίλειο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Οδηγός έκθεσης αρχαιοτήτων στον Καναδά*, ΥΠ.Π.Ο., ICOM, Αθήνα 1993, σσ. 117-118.

νται με λευκή πάστα (σχ. 3ε). Ανάμεσα στα όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση ξεχωρίζει κυκλικό πώμα πυξίδας¹³ (σχ. 3δ). γ) Σε μια άλλη κατηγορία κεραμεικής ανήκουν όστρακα καστανά στιλβωμένα. δ) Τέλος συλλέξαμε ελάχιστα όστρακα με επιφάνεια τεφρή στιλβωμένη.

Ως προς τα σχήματα απαντούν μεγάλα και μικρά αποθηκευτικά αγγεία συχνά με οριζόντιες και κατακόρυφες λαβές¹⁴, φιάλες με εσωστρεφή πεπλατυσμένα χείλη¹⁵, φιάλες με λαβές διχαλωτές¹⁶ (wish-bone) και υπερυψωμένες αλλά και μικρότερα αγγεία, όπως κάνθαροι¹⁷ ή φιάλες¹⁸ με εγχάρακτη ή αμαυρόχρωμη διακόσμηση.

4.Τούμπα Αγ. Γεωργίου (σχ. 1, αρ.4)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FK 020 966.

Βρίσκεται στη θέση «Συκιές» 1.500 μ. Α-ΒΑ της κοινότητας Αγ. Γεωργίου. Για να φθάσει κανείς στη θέση, στρίβει από τον κεντρικό δρόμο Αγ. Γεωργίου-Ζερβοχωριού δεξιά στον πρώτο αγροτικό δρόμο, που συναντά, βγαίνοντας από το χωριό. Μετά από 200 μ. συναντούμε γεφύρι, το οποίο περνούμε και ακολουθούμε τη δεξιά διακλάδωση. Στη συνέχεια σε απόσταση 400 μ. βρισκόμαστε σε διασταύρωση, όπου και στρίβουμε αριστερά. 300 μ. από αυτό το σημείο βρίσκεται η περιοχή, όπου άλλοτε βρισκόταν η τούμπα, σήμερα όμως είναι ολοσχερώς ισοπεδωμένη και μόνο μια ελαφριά ανωφέρεια του εδάφους δηλώνει την ύπαρξή της. Ο παραπάνω αγροτικός δρόμος διασχίζει την τούμπα, της οποίας ολόκληρη η έκταση καλλιεργείται. Όστρακα συλλέξαμε από μια περιοχή έκτασης 15 στρ. περίπου.

Με βάση την επιφανειακή κεραμεική που συλλέξαμε, η οποία είναι αρκετή σε ποσότητα, συνάγεται ότι η θέση κατοικήθηκε στην Αρχαιότερη Νεολιθική, στη Νεότερη Νεολιθική και στα ιστορικά χρόνια. Από το υλικό της Αρχαιότερης Νεολιθικής μπορούμε να διακρίνουμε τις παρακάτω κατηγορίες μονόχρωμης κεραμεικής: α) κεραμεική με πορτοκαλόχρωμη επιφάνεια¹⁹.

13. Πρβλ. W. A. Heurtley, «Prehistoric Macedonia: an archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (west of Struma) in the neolithic, bronze and iron ages», *C.U.P.*, Cambridge 1939, σ. 220, εικ.91.

14. Βλ. παράλληλα Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σσ. 222, αρ. 440, 214, αρ. 408, 223, αρ. 447.

15. Βλ. παράλληλα Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σ. 217, αρ. 415-416.

16. Πρβλ. Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σσ. 214, αρ. 406, 207, αρ. 381 (Μέση Εποχή του Χαλκού).

17. Πρβλ. Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σσ. 222, αρ. 437, 224, αρ. 419, 214, αρ. 405, 227, αρ. 461-462.

18. Πρβλ. Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σ. 227, αρ. 459-460.

19. Αυτή η κατηγορία αντιπροσωπεύεται και στη Νέα Νικομήδεια: βλ. Ασλάνης, *Προϊστορία Μακεδονίας...*, σ. 75, R. Rodden, «Excavations at the early neolithic site at Nea Nikomedeia, Greek Macedonia (1961 season)», *Proceedings of the prehistoric society* 28 (1962) 281.

Πρόκειται για αρκετά μεγάλη σε αριθμό ομάδα οστράκων, τα οποία, πέρα από την εξωτερικά πορτοκαλόχρωμη επιφάνειά τους στο εσωτερικό, άλλοτε είναι πορτοκαλόχρωμα, άλλοτε μαύρα ή τεφρά. Τα όστρακα έχουν συνήθως λειασμένη επιφάνεια και προέρχονται από αγγεία με λεπτά αλλά και σχετικά χονδρά τοιχώματα. Το σχηματολόγιο αποτελείται από ημισφαιρικές φιάλες με μικρή επίπεδη βάση (σχ. 4α) και τα χείλη είναι κάθετα ή σιγμοειδή (σχ. 4δ). β) κεραμεική με ερυθρόχρωμη επιφάνεια²⁰. Ο αριθμός οστράκων αυτής της ομάδας είναι αρκετά μεγάλος. Η εξωτερική επιφάνεια καλύπτεται από έντονα ερυθρό επίχρισμα και η εσωτερική είναι ερυθρή ή σκούρα τεφρή, ενώ σε ορισμένα παραδείγματα διατηρείται το χρώμα του πηλού.

Χαρακτηριστικό σχήμα είναι η φιάλη με ψηλό πόδι²¹ (σχ. 4β, εικ. 1α). Απαντούν επίσης η φιάλη με αποκλίνοντα χείλη και μικρά αποθηκευτικά αγγεία με επίπεδες βάσεις, όπως ένα τμήμα βάσης στο οποίο σώζονται ίχνη ψάθας (σχ. 4γ). Σ' αυτή την κατηγορία ανήκει όστρακο που φέρει διάτρητη μαστοειδή απόφυση (εικ. 1β). γ) κεραμεική χωρίς επίχρισμα²². Πρόκειται για μικρή αριθμητικά ομάδα, της οποίας χαρακτηριστικό είναι η γκριζωπή μη λειασμένη επιφάνεια. Κυριαρχούν τα αποθηκευτικά αγγεία. Παρά τη μεγάλη ποσότητα κεραμεικής Αρχαιότερης Νεολιθικής που συλλέχθηκε, απουσιάζουν τα διακοσμημένα όστρακα.

Σε ό,τι αφορά την επιφανειακή κεραμεική της Νεότερης Νεολιθικής, σημειώνουμε ότι συλλέχθηκαν ελάχιστα μαύρα στιλπνά όστρακα. Τέλος συλλέχθηκαν όστρακα διαφόρων περιόδων των ιστορικών χρόνων.

Βιβλιογραφία: French, *Index...*, σ. 9, 58 (VE7), Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας*, σσ. 69, 269, Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105 (G11).

5. Τούμπα Γιάννισας (σχ. 1, αρ. 5)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FK 931 972.

Βρίσκεται στη θέση «Παλιάμπελα», 500 μ. νοτιοανατολικά του δρόμου

20. Και αυτή η κατηγορία παρουσιάζεται στη Νέα Νικομήδεια: Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», ό.π., σσ. 281, 284, όπως και στον οικισμό των Γιαντισών Β' Παν. Χρισσοστόμου, «Οι νεολιθικές έρευνες στην πόλη και στην επαρχία των Γιαντισών κατά το 1991», *ΑΕΜΘ* 5 (1991) 113, 115.

21. Ανάλογο παραδείγματα συναντιούνται στα Σέρβια: C. Ridley - K. A. Wardle, «Rescue excavations at Servia 1971-73: a preliminary report», *BSA* 74 (1979) 193, εικ. 3-9. Επίσης Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 52, όπου επισημαίνεται η σχέση με την κεραμεική της Οτζάκι Μαγούλα. Το ίδιο σχήμα αλλά στην κατηγορία της κεραμεικής με ροζ επίχρισμα έχει βρεθεί στο Μεγάλο Νησί Γαλάνης στην Κίτρινη Λίμνη: βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, «Προϊστορικοί οικισμοί Κίτρινης Λίμνης (Σαυγκιόλ) Κοζάνης», *Αμυτός, Τιμητικός τόμος για τον καθ. Μ. Ανδρόνικο*, Ι, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 404, σχ. 8.3-6.

22. Πρβλ. ίδια κατηγορία στη Ν. Νικομήδεια: Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», ό.π., σ. 284.

Αγ. Γεωργίου - Ζερβοχωρίου. Φθάνει κανείς στην τούμπα, στρίβοντας δεξιά του παραπάνω κεντρικού δρόμου σε αγροτικό, ο οποίος ξεκινά 700 μ. πριν την παλιά εκκλησία του αγ. Γεωργίου, που βρίσκεται πάνω στον κεντρικό δρόμο. Απέχει από τον χώρο απόσυρσης ροδακίνων γύρω στα 200 μ. ανατολικά-νοτιοανατολικά. Ας σημειώσουμε ότι η διασταύρωση, που οδηγεί στην τούμπα της Γιάννισσας απέχει 2 χλμ. ακριβώς από την κεντρική διασταύρωση προς την τούμπα του Αγ. Γεωργίου. Πρόκειται για ψηλή και εκτεταμένη τούμπα, η οποία καλλιεργείται και έχει έκταση σύμφωνα με την Τοπογραφική Υπηρεσία της Νομαρχίας Ημαθίας 147 στρ. και ύψος 3 μ. περίπου. Περι-συνελέχθησαν αρκετά όστρακα, από τα οποία τα περισσότερα χρονολογούνται στους ιστορικούς χρόνους.

Από την επιφανειακή κεραμεική προϊστορικών χρόνων, που συγκεντρώσαμε, φαίνεται ότι η τούμπα κατοικήθηκε στη Νεότερη Νεολιθική περίοδο. Μπορούμε να διακρίνουμε τις παρακάτω κατηγορίες μονόχρωμης μόνο κεραμεικής²³: α) Μαύρη στιλβωμένη κεραμεική (black burnished), που αποτελεί και την πιο χαρακτηριστική κατηγορία κεραμεικής αυτής της περιόδου. Επειδή όλα τα όστρακα προέρχονται από σώματα αγγείων δεν υπάρχουν δεδομένα για το σχηματολόγιό τους παρά μόνο ότι τα αγγεία αυτής της ομάδας έχουν λεπτά τοιχώματα και άριστη στίλβωση. β) Καστανή στιλβωμένη κεραμεική. Πρόκειται για μια πολύ μικρή ομάδα οστράκων από σώματα αγγείων με λεπτά τοιχώματα. γ) Χονδροειδής κεραμεική. Περιλαμβάνει όστρακα που προέρχονται από αποθηκευτικά αγγεία.

Επίσης συλλέχθηκε αποσπασματικό λίθινο εργαλείο με σωζόμενες διαστάσεις 0,03x0,072 μ. (εικ. 2γ.).

Βιβλιογραφία: French, *Index...*, σσ. 41, 69 (VE6), Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105 (G10).

6. Τούμπα Επισκοπής (Ζλάτα) (σχ. 1, αρ. 6)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά M708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, EL 967 068.

Βρίσκεται περίπου 1.500 μ. βόρεια-βορειοανατολικά του χωριού Επισκοπή. Ακολουθώντας αγροτικό δρόμο, που βρίσκεται ανατολικά των σιδηροδρομικών γραμμών, τις οποίες διασχίζουμε, φθάνουμε μετά από 500 μ. στην τούμπα. Πρόκειται για ψηλό, σχεδόν κωνικό γήλοφο, ο οποίος δεν καλλιεργείται και έχει έκταση γύρω στα 10 στρ.. Στην επιφάνειά του βρίσκονται διάσπαρτες πολλές μεγάλες πέτρες, κομμάτια πηλού και άφθονη χονδροειδής κεραμεική.

23. O D. H. French, *Index of prehistoric sites in Central Macedonia and catalogue of sherd material in the University of Thessaloniki*, Athens 1967 (πολυγραφημένο), σ. 69, περιελάμβανε και όστρακο του ρυθμού μελανό σε ερυθρό. Η έρευνά μας δεν απέδωσε τέτοιου ρυθμού κεραμεική.

Η επιφανειακή κεραμική χρονολογεί την εγκατοίκηση στην τούμπα στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού²⁴. Σημαντική ποσότητα της επιφανειακής κεραμικής ανήκει σε μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία²⁵. Από την υπόλοιπη κεραμική διακρίνουμε τις παρακάτω κατηγορίες: α) Τεφρή κεραμική. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί όστρακο από χείλος και σώμα μικρού αγγείου, το οποίο σώζει την αρχή της ταινιωτής υπερυψωμένης λαβής του (σχ. 5γ) και στιλπνό όστρακο ελαφρά εξωστρεφούς χείλους. β) Αμαυρόχρωμη κεραμική²⁶. Ενδεικτικά δημοσιεύουμε όστρακο σώματος με γωνιώδες προφίλ και διακόσμηση από σπείρες και δικτυωτό τρίγωνο (σχ. 5α). γ) Καστανή στιλπνή κεραμική, που αντιπροσωπεύεται από όστρακο λαιμού και σώματος αγγείου με εγγάρια διακόσμηση²⁷ (σχ. 5β) και όστρακο με πλαστική νεύρωση.

Βιβλιογραφία: French, *Index...*, σ. 10, VE4, Βοκοτοπούλου, *Βίτσα, Το νεκροταφείο μιας μολοσσικής κώμης*, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1986, σ. 262, πίν. 337β, Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105 (G8).

7. Νέα Νικομήδεια I (σχ. 1, αρ. 7)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά M708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FK 074 961.

Τοπογραφία βλ. Rodden, «Excavations of the early neolithic site at Nea Nikomedeia (1961 Season)», *Proceedings of the Prehistoric Society* 28 (1962) 267-269, Rodden, «Recent discoveries», *ό.π.*, σ. 114.

Βιβλιογραφία: Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», *ό.π.*, «Recent discoveries», *ό.π.*, R. Rodden, «An early neolithic village in Greece», *Scientific American* 212, 4 (1965) 83-92, Rodden R. J. - Rodden J. M., «A European link with Catal Huyuk: uncovering a 7th millennium settlement in Macedonia. Part I: site and pottery», *Illustrated London News*, April 11 (1964) 564-567, Rodden R. J., «Early Neolithic frog figurines from Nea Ni-

24. Ο French, *Index...*, σ. 58 (VE4), όστρακο αρ. 1, περισυνέλεξε τεφρό όστρακο, το οποίο θεωρεί μνύειο και το χρονολογεί στη Μέση Εποχή του Χαλκού. Αυτή η περίοδος δεν έχει προς το παρόν διευκρινιστεί στρωματογραφικά στη Μακεδονία: βλ. Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 98, σημ. 18, X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Πρωτοϊστορική Θάσος, Τα νεκροταφεία του οικισμού Καστρί, ΤΑΠΑ*, Αθήνα 1992, σ. 481. Οι Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105 (G8) κάνουν λόγο και για κεραμική της Πρώτης Εποχής του Χαλκού.

25. Βλ. για αποθηκευτικά αγγεία στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού Κ. Α. Wardle, «Mycenaean trade and influence in Northern Greece», στο *Proceedings of the international conference "Wace and Blegen", Pottery as evidence for trade in Aegean Bronze Age (1939-1989)*, held at the American School of classical studies at Athens, December 2-3, 1989, eds. C. Zerner, P. Zerner, J. Winder, Amsterdam 1993, σ. 123.

26. Η Ι. Βοκοτοπούλου, *Βίτσα, Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κώμης*, ΥΠ.Π.Ο., Αθήνα 1986, σ. 262, σημ. 114, πίν. 337β, δημοσιεύει όστρακα αμαυρόχρωμης κεραμικής από αυτή τη θέση, που προέρχονται από την περισυλλογή του D. French.

27. Ο French, *Index...*, σ. 58, VE 4, αρ. 57-86, αναφέρει επίσης την παρουσία καστανών στιλπνών οστράκων.

komedeia», *Antiquity* 38 (1964) 294-295, French, *Index...*, σ. 23 (VE8), Bintliff, «The plain of western Macedonia», *ό.π.*, Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σσ. 69, 70, 71-74, 75, 77-78, 167, 171, 271, Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σσ. 100-101, 105 (G13), Yiouni P., *The pottery from Nea Nikomedeia in its balkan context* (δ.δ.), University of London (1991).

8. Νέα Νικομήδεια II (σχ. 1, αρ. 8)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά M708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FK 074 961.

Η τούμπα βρίσκεται σε απόσταση 2.600 μ. περίπου νότια από τη Νέα Νικομήδεια I και 600 μ. νότια-νοτιοανατολικά από το ομώνυμο χωριό. Αφού συναντήσουμε την αποστραγγιστική τάφρο 66, στρίβουμε αριστερά και μετά από 1.500 μ. περίπου συναντούμε στα δεξιά του δρόμου την τούμπα. Πρόκειται για χαμηλό εκτεταμένο γήλοφο, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου σήμερα έχει ισοπεδωθεί.

Ο French²⁸ αναφέρει την παρουσία κεραμικής της Αρχαιότερης Νεολιθικής με ροζ επίχρυσμα, ενώ ο Rodden αναφέρεται στην κεραμική της Νεότερης Νεολιθικής²⁹, που αντιπροσωπεύεται από όστρακα μαύρης στιλπνής κεραμικής με γωνιώδη τοιχώματα και βαθιές ή ρηχές αυλακώσεις, καθώς και από εγχάρακτα όστρακα χονδροειδούς κεραμικής. Τέλος γίνεται μνεία στην παρουσία κεραμικής της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού³⁰.

Βιβλιογραφία: French, *Index...*, σ. 23 (VE9), Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σσ. 69, 167, Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105.

9. Τούμπα Παλιάς Λυκογιάννης

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά M708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FK 048 944.

Η θέση βρίσκεται 1.300 μ. βόρεια του χωριού Παλιά Λυκογιάννη. Συγκριμένα μετά το κοιμητήριο, που βρίσκεται στο άκρο του χωριού, συναντούμε γεφύρι, στο οποίο στρίβουμε αριστερά. Μετά από 750 μ. πορεία στον ασφαλτοστρωμένο δρόμο στρίβουμε δεξιά σε αγροτικό δρόμο και σε 550 μ. απόσταση φθάνουμε στη θέση, η οποία βρίσκεται στα δεξιά του. Σε μια έκταση 150 στρ. περίπου, η οποία καλλιεργείται, συλλέγονται όστρακα διαφόρων εποχών, κυρίως των ιστορικών περιόδων. Τα όστρακα προϊστορικής εποχής εντοπίζονται στο βόρειο τμήμα αυτής της περιοχής, στην οποία σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων υπήρχε τούμπα μεγάλης έκτασης, που είχε ισοπεδω-

28. D. H. French, «Pottery-distribution and the geographical regions of Macedonia», *Zbornik Narodnog Muzeja u Beogradu VI* (1970) 7.

29. Rodden, «Recent discoveries», *ό.π.*, σ. 118, French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 8.

30. Rodden, «Recent discoveries», *ό.π.*, σ. 118, σμ. 15.

θεί ήδη από τη δεκαετία του '60.

Η επιφανειακή κεραμεική που συλλέξαμε είναι άφθονη σε ποσότητα και τοποθετεί χρονολογικά την εγκατοίκηση στη θέση στη Νεότερη Νεολιθική περίοδο. Οι κατηγορίες κεραμεικής, που διακρίναμε, είναι οι παρακάτω: α) Μαύρη στιλπνή κεραμεική (black burnished)³¹. Αποτελεί την πιο μεγάλη αριθμητικά ομάδα με όστρακα άριστης ποιότητας, από τα οποία ένα με τμήμα βάσης και σώματος διακοσμείται με ρηχές αυλακώσεις (rippled ware) (εικ. 3β), ενώ σε άλλα όστρακα ως διακόσμηση συναντιούνται οι αποφύσεις. Αρκετά όστρακα σωμάτων έχουν γωνιώδες τοίχωμα (carinated). Τα σωζόμενα χείλη είναι κάθετα και προέρχονται από ανοιχτές φιάλες ή μικρά αποθηκευτικά αγγεία (εικ. 3α). β) Καστανή ή πορτοκαλέρυθρη στιλβωμένη κεραμεική³². Πρόκειται για μια σχετικά μικρή ομάδα οστράκων, στην οποία ξεχωρίζουν τμήμα επίπεδης βάσης από ανοιχτή φιάλη και τμήμα δακτυλιόσχημης βάσης από αγγείο ίδιου σχήματος. γ) Μελανοστεφής κεραμεική³³. Συλλέξαμε αρκετά όστρακα, που προέρχονται από αγγεία πολύ καλής ποιότητας. Κυριαρχούν τα όστρακα με γωνιώδες τοίχωμα (carinated), από τα οποία δύο φέρουν μαστοειδείς αποφύσεις (εικ. 4α-β). δ) Κεραμεική χωρίς επίχρισμα. Η αστίλβωτη επιφάνειά της είναι καστανή, φαιή ή ερυθρόχρωμη και η ποιότητα του πηλού είναι χονδροειδής. Τα λιγοστά χείλη είναι κάθετα και προέρχονται από ανοιχτά αγγεία. Οι βάσεις είναι επίπεδες.

Το πιο σημαντικό όστρακο της επιφανειακής κεραμεικής προέρχεται από ανθρωπόμορφο αγγείο, που ανήκει στην α' κατηγορία της κεραμεικής, που δημοσιεύουμε εδώ (εικ. 5). Η ποιότητα στίλβωσης του αγγείου είναι εξαιρετική και δημιουργείται διακόσμηση με δέσμες λεπτών κάθετων και πλάγιων γραμμών από την εντονότερη λείανση της επιφάνειας (rattern burnished)³⁴. Η ανθρωπίνη μορφή αποδίδεται πλαστικά, η μύτη μοιάζει με απόφυση, ενώ τα μάτια δηλώνονται με βαθιές εγχαράξεις.

Τέλος συλλέχθηκαν δύο εργαλεία, από τα οποία το πρώτο είναι μια αποσπασματική λίθινη αξίνα με διαστάσεις 0,086 μ. μήκος και μέγιστο σωζ. πλάτος 0,045 μ. (εικ. 6α) και το δεύτερο είναι ένα ξέστρο σε λεπίδα με κορυφή από σοκολατί πυριτόλιθο με διαστάσεις 0,027 μ. μήκος και 0,014 μ. πλάτος (εικ. 6β).

10. Τούμπα Πολυπλατάνου (σχ. 1, αρ. 10)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ708, έκδοσις 5,

31. Πρβλ. Γραμμένος, Έρευνες..., σ. 42, κατηγορία 3α.

32. Πρβλ. Γραμμένος, Έρευνες..., σ. 42, κατηγορία 3β.

33. Πρβλ. Γραμμένος, «Από τους προϊστορικούς οικισμούς», ό.π., σ. 220 κ.ε., Γραμμένος, Έρευνες..., σ. 43, κατηγορία 26.

34. Για αυτό τον τρόπο διακόσμησης βλ. Γραμμένος, Έρευνες..., κατηγορία 31.

Ιούνιος 1982, EL 950 063.

Βρίσκεται σε απόσταση 1.700 περ. μ. βορειοδυτικά του οικισμού Πολυπλατάνου, Δήμου Ειρηνούπολης³⁵. Φθάνει κανείς στην τούμπα ακολουθώντας αγροτικό δρόμο παράλληλο της αποστραγγιστικής τάφρου 66. Η τούμπα καλλιεργείται, έχει γίνει μάλιστα από τους ιδιοκτήτες γεώτρηση. Πρόκειται για εκτεταμένο χαμηλό γήλοφο, που έχει έκταση 24 στρ. περίπου. Και εδώ οι μαρτυρίες των κατοίκων οδηγούν στη διαπίστωση ότι η βαθιά άρροση και η δενδροκαλλιέργεια έχουν μειώσει το ύψος της τούμπας.

Με βάση την επιφανειακή κεραμεική που συγκεντρώσαμε και τις παλαιότερες έρευνες των French³⁶ και Rodden³⁷ συμπεραίνουμε ότι η τούμπα κατοικήθηκε στη Νεότερη Νεολιθική περίοδο³⁸ και διακρίνουμε τις παρακάτω κατηγορίες, από τις οποίες παρουσιάζουμε αντιπροσωπευτικά παραδείγματα: α) Κεραμεική ρυθμού Διμηνίου. Πρόκειται για μια μικρή αριθμητικά ομάδα οστράκων, που κατά τους παραπάνω ερευνητές θεωρούνται επεισοδιακά³⁹, με τη γνωστή διακόσμηση καστανού σε ωχροκίτρινο και διακοσμητικά θέματα, όπως το αβακωτό, η σπείρα, τα τρίγωνα και ο μαιάνδρος⁴⁰ (σχ. 6α, β, εικ. 7-8). Το σχήμα που κυριαρχεί είναι η ανοιχτή φιάλη⁴¹. β) Γραπτή κεραμεική ρυθμού μελανό σε ερυθρό (black on red)⁴². Στη διακόσμηση συναντιούνται γραμμικά θέματα στην εξωτερική και συχνά στην εσωτερική επιφάνεια (σχ. 7α, εικ. 9γ-δ), ενώ στα σχήματα ξεχωρίζει η ανοιχτή φιάλη με συγκλίνον χείλος. γ) Ένα λεπτό όστρακο χείλους φιάλης φέρει γραπτή διακόσμηση από οριζόντιες και κάθετες γραμμές καστανού χρώματος σε καστανό βάθος (εικ. 9β). δ) Όστρακο με γωνιώδες προφίλ και πολύχρωμη διακόσμηση από καστανό ανοιχτό πάνω σε κρεμ βάθος και επίθετη χρήση σκούρου καστανού και υπόλευκου χρώματος⁴³ (εικ. 9α). Ολόκληρη η επιφάνεια είναι στιλβωμένη.

35. Ένα μεγάλο μέρος της τούμπας ανήκει σήμερα στο αγρόκτημα κοινότητας Αρσενίου.

36. D. H. French, «Some problems in Macedonian prehistory», *Balkan Studies* 7, 1 (1966) 104-106, εικ. 2.5-6, French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 9.

37. Από επιφανειακή έρευνα του Rodden στον Πολυπλατάνο το 1965 υπάρχουν όστρακα και άλλα ευρήματα στο Μουσείο της Βέροιας. R. Rodden, «An early neolithic village in Greece», *Scientific American* 212, 4 (1965) 117, 122, πίν. 7α.

38. Ελάχιστα όστρακα από την περισυλλογή των French και Rodden και ειδικά ένα διακοσμημένο δημιουργούν τη σκέψη ότι ίσως χρονολογούνται στη Μέση Νεολιθική, αφού παρουσιάζουν ομοιότητες με την κεραμεική της Μέσης Νεολιθικής των Σερβίων· βλ. Ridley-Wardle, «Serbia», *ό.π.*, σ. 209 κ.ε.

39. French, «Some problems», *ό.π.*, σ. 104, εικ. 2.5,6, Rodden, «Recent discoveries», *ό.π.*, σ. 117, πίν. 7α.

40. Δ. Ρ. Θεοχάρης, *Νεολιθικός πολιτισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1981, σσ. 144, 148.

41. Θεοχάρης, *Νεολιθικός πολιτισμός*, πίν. 22.

42. Θεοχάρης, *Νεολιθικός πολιτισμός*, σ. 137, Rodden, «Recent discoveries», *ό.π.*, σσ. 117, 122-123, πίν. 7b, d, Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 42, κατηγορία 1.

43. Πιθανός είναι ο συχνησιμότητάς αυτού του οστράκου με τη φάση Οτζάκι της Θεσσαλίας.

ε) Εγγάρακτη κεραμεική. Χαρακτηριστικό είναι όστρακο αγγείου με σχετικά χοντρά τοιχώματα και μαύρη στιλπνή επιφάνεια. Η εγγάρακτη διακόσμηση αποτελείται από συνεχόμενα τρίγωνα γεμισμένα με στίξεις⁴⁴ (σχ. 7β). στ) Μαύρη στιλβωμένη κεραμεική (black burnished)⁴⁵. Είναι μια μεγάλη ομάδα οστράκων, στην οποία τα τοιχώματα των αγγείων είναι συνήθως λεπτά και στα σχήματα συναντιούνται οι φιάλες με συγκλίνον τοίχωμα (σχ. 6δ), με κάθετο χείλος, με γωνιώδες προφίλ καθώς και μικρά αποθηκευτικά ευρύστομα αγγεία. ζ) Καστανή στιλβωμένη κεραμεική. Πρόκειται για μια ολιγάριθμη ομάδα οστράκων, στην οποία συναντούμε τα ίδια χαρακτηριστικά με την προηγούμενη κατηγορία (σχ. 6γ). η) Χονδροειδής κεραμεική. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη αριθμητικά ομάδα και περιλαμβάνει όστρακα με αστίλβωτη ή ελαφρά λειασμένη επιφάνεια, χρώματος καστανού, φαιού και ερυθρού, τα οποία ανήκουν κυρίως σε αποθηκευτικά αγγεία. Από το σύνολο αυτής της ομάδας ξεχωρίζουν δύο κυλινδρικά πόδια από τράπεζες α). μέγ. σωζ. ύψος 0,059, μέγ. σωζ. διάμετρος 0,052, β) μέγ. σωζ. ύψος 0,076, μέγ. σωζ. διάμετρος 0,018), που η επιφάνειά τους είναι ερυθρόχρωμη⁴⁶ (σχ. 7γ).

Σε όλες τις κατηγορίες της κεραμεικής συναντάται ποικιλία λαβίων, που έχουν τα παρακάτω σχήματα: ταινιωτές, κυλινδρικές με κυκλική ή ημικυκλική τομή και οριζόντιες. Μεγάλη ποικιλία υπάρχει και στις αποφύσεις: μαστοειδής με οπή, κομβιόσχημη και κερατοειδής. Στις βάσεις παρατηρήσαμε επίπεδες και κιονόσχημες⁴⁷.

Τέλος παρουσιάζονται τρία εργαλεία: α) λίθινη αξίνα με διαστάσεις 0,048 μήκος και 0,041 μέγ. πλάτος (εικ. 10α), β) λίθινη αξίνα με διαστάσεις 0,061 μήκος και 0,042 μέγ. πλάτος (εικ. 10β), γ) λίθινος πέλεκυς με διαστάσεις 0,065 μήκος και 0,042 πλάτος (εικ. 10γ).

Βιβλιογραφία: French, *Index...*, σ. 30 (VE5), Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σσ. 167, 272, Rodden, «Recent discoveries», *ό.π.*, σ. 117, πίν. 7, D. H. French, «Some problems in macedonian prehistory», *Balkan Studies* 7, 1 (1966) 104-106, εικ. 25-6, Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105 (G7).

11. Τούμπα Σαραντόβρουσες (σχ. 1, αρ. 11)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, FK 045 869.

βλ. V. Milojcic, *Hauptergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien 1953-58*, Bonn 1960, εικ. 16. 21, 13, 17.1, πίν. 4.1.

44. Πρβλ. Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σσ. 77, 164, αρ. 62.

45. French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σσ. 7, 9.

46. Πρβλ. Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σ. 202, Γραμμένος, *Έρευνες...*, πίν. 26.102, 30.188, 51.15.

47. Πρβλ. Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σ. 205, Γραμμένος, *Έρευνες...*, πίν. 30.185-186.

Η θέση βρίσκεται στην αγροτική περιοχή Σαραντόβρυσες της Βέροιας, ανατολικά της πόλης. Για να φτάσουμε στην τούμπα ακολουθούμε την περιφερειακή οδό με κατεύθυνση προς Θεσσαλονίκη και στη διασταύρωση προς το χωριό Μέση—στο ύψος της βιομηχανίας ALCO—στρίβουμε αριστερά. Μετά από 1.100 μ. φτάνουμε στη θέση, η οποία καλλιεργείται. Σήμερα δεν υπάρχει ύψωμα και η θέση διακρίνεται από την ελαφριά ανωφέρεια του δρόμου και της περιοχής δεξιά από αυτόν. Με βάση την έκταση της περιοχής, από την οποία συλλέξαμε κεραμεική, υπολογίζουμε ότι η θέση θα πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλη, ίσως μέχρι και 30 στρ..

Η ποσότητα της επιφανειακής κεραμεικής ήταν μικρή, αλλά ενδεικτική των φάσεων κατοίκησης της τούμπας. Διακρίνονται λοιπόν δύο περίοδοι κατοίκησης, η Αρχαιότερη Νεολιθική και η Νεότερη Νεολιθική. Στην κεραμεική της Αρχαιότερης Νεολιθικής αντιπροσωπεύονται οι παρακάτω κατηγορίες: α) Κεραμεική με ροζ επίχρισμα (pink slipped), που αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο μέρος της κεραμεικής αυτής της φάσης. Η επιφάνεια των οστράκων, αν και ελαφρά στιλβωμένη, είναι θαμνή και το ίδιο επίχρισμα καλύπτει και την εσωτερική τους επιφάνεια, στοιχείο που δηλώνει ότι προέρχονται από ανοιχτά αγγεία. Ένα από τα όστρακα ανήκει σε ελαφρά αποκλίνον χείλος ευρύστομου αγγείου (εικ. 11α-γ). Αυτή η κατηγορία κεραμεικής είναι χαρακτηριστική στον οικισμό της Νέας Νικομήδειας Ι, όπου σύμφωνα με τον Rodden⁴⁸ αντιπροσωπεύει το 48% του συνόλου. β) Κεραμεική με πορτοκαλόχρωμη ή ερυθρόχρωμη επιφάνεια. Από αυτή την ομάδα συλλέχθηκαν πολύ λίγα όστρακα από σώματα αγγείων. γ) Γραπτή κεραμεική με ερυθρό σε υποκίτρινη επιφάνεια (red on cream)⁴⁹. Συλλέχθηκαν 4 όστρακα από σώματα αγγείων (εικ. 11δ, στ-η) και 1 από κάθετο χείλος (εικ. 11ε), από τα οποία τα 2 διατηρούν σε καλή κατάσταση τη διακόσμηση, ενώ τα άλλα τρία μόνο ίχνη της. Η εξωτερική επιφάνεια καλύπτεται από υποκίτρινο επίχρισμα, πάνω στο οποίο τοποθετείται το ερυθρό χρώμα της διακόσμησης. Στο καλύτερα σωζόμενο όστρακο όλη η επιφάνεια είναι στιλπνή. Σε 4 από τα όστρακα η εσωτερική επιφάνεια καλύπτεται από ερυθρό χρώμα. Από τα διακοσμητικά θέματα μπορούμε να διακρίνουμε τρίγωνα κρεμασμένα από το χείλος και πιθανόν κυματοειδείς ευρείες ταινίες.

Η κεραμεική της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου αντιπροσωπεύεται από λίγα όστρακα, τα περισσότερα από τα οποία είναι πολύ καλής ποιότητας και ανήκουν στην κατηγορία της μαύρης στιλπνής κεραμεικής (black burnished). Άλλο ένα εύρημα αυτής της φάσης αποτελεί το κυλινδρικό πόδι τράπεζας με

48. Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», *ό.π.*, σ. 281.

49. Πββλ. Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», *ό.π.*, σ. 284, εικ. 10, P19, 22, 30, French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 7.

ερυθρόχρωμη αστίλβωτη επιφάνεια.

Τέλος συλλέχθηκε κεραμική με επιφάνεια χωρίς επίχρισμα, για την οποία ο ακριβής χρονολογικός προσδιορισμός είναι δύσκολος. Από αυτή την ομάδα προέρχονται όστρακα χονδροειδούς κεραμικής, που το χρώμα της επιφάνειάς τους είναι καστανό ή τεφρό.

Επίσης βρέθηκε τμήμα λίθινου εργαλείου με διαστάσεις πλ. 0,049 μ. και μέγ. σωζ. μήκος 0,051 μ. (εικ. 2β).

12. Τούμπα «Χατζηνώτα» (σχ. 1, αρ. 12)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, ΕΛ 997 063.

Η τούμπα βρίσκεται μέσα στον αρχαιολογικό χώρο των Λευκαδίων, αριστερά του δρόμου Βέροιας-Έδεσσας και στο ύψος του Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, ο οποίος βρίσκεται στη δεξιά πλευρά του παραπάνω δρόμου. 100 μ. μετά το ναό στρίβουμε αριστερά σε αγροτικό δρόμο και προχωρούμε σ' αυτόν για 600 μ. περίπου, οπότε συναντούμε στα δεξιά την τούμπα. Η θέση καλλιεργείται και έχει τη μορφή πολύ ψηλού και εκτεταμένου γηλόφου. Περιορισμένες ανασκαφικές εργασίες διενεργήθηκαν από την ΙΖ' Ε.Π.Κ.Α. και διαπιστώθηκε η εγκατοίκηση της τούμπας βεβαιωμένα στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, στην Εποχή του Σιδήρου και στα ιστορικά χρόνια.

Βιβλιογραφία: Β. Αλλαμανή, ΑΔ 38 (1983) 304-305, πίν. 123β-δ, Βοκοτοπούλου, *Βίτσα...*, σ. 262.

13. Τρίλοφος (σχ. 1, αρ. 13)

Χάρτης Γ.Υ.Σ. 1:50.000, φύλλο Βέροιας (1822 III), σειρά Μ708, έκδοσις 5, Ιούνιος 1982, ΕΚ 983 924.

Η θέση βρίσκεται πάνω σε φυσικό λόφο ανατολικά της κοινότητας Τρίλοφου. Πάνω σε αυτό το λόφο βρίσκεται το εξωκκλήσι του Αγ. Τρύφωνα. Ο λόφος απέχει 750 μ. ανατολικά από τον κεντρικό δρόμο του χωριού και είναι ορατός από το 8ο χλμ. του δρόμου Βέροιας-Έδεσσας. Ο λόφος στη μεγαλύτερή του έκταση καλλιεργείται και στην κορυφή του έχουν οικοδομηθεί σπίτια και κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις.

Λόγω της εκτεταμένης καλλιέργειας και της οικοδόμησης στο λόφο η επιφανειακή περισυλλογή απέδωσε ελάχιστη και αδιάγνωστη χρονολογική κεραμική. Υπάρχουν λιγοστά χειροποίητα όστρακα που ανήκουν στα προιστορικά χρόνια αλλά δε δίνουν ασφαλείς χρονολογικές ενδείξεις για την εγκατοίκηση της θέσης. Ας σημειώσουμε ότι ο French στην επιφανειακή έρευνα του 1964 περισυνέλεξε 19 όστρακα, που χρονολόγησε στην Αρχαιότερη,

Νεότερη Νεολιθική και στα ιστορικά χρόνια⁵⁰. Στην κεραμική της Αρχαιότερης Νεολιθικής διέκρινε τις παρακάτω ομάδες: ερυθρή στιλβωμένη και κεραμική με ροζ επίχρυσμα⁵¹. Στη Νεότερη Νεολιθική αναγνώρισε μόνο την κατηγορία της μαύρης στιλπνής κεραμικής.

Βιβλιογραφία : French, *Index...*, σ. 37, VE10, Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 52, Κοκκινίδου-Trantalidou, *BSA*, σ. 105, Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σ. 69.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η επιφανειακή έρευνα που διενεργήσαμε είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό τεσσάρων νέων θέσεων: Άνω Ζερβοχώρι (Νεότ. Νεολιθική, Πρώιμη Εποχή Χαλκού), Τούμπα Αγγελοχωρίου (Ύστερη Εποχή Χαλκού), Τούμπα Π. Λυκογιάννης (Νεότ. Νεολιθική), Τούμπα Σαραντόβρουσες (Αρχαιότ. και Νεότ. Νεολιθική). Οι γνωστές βιβλιογραφικά θέσεις είναι οι παρακάτω: Σπήλαιο Ροδοχωρίου (Νεότ. Νεολιθική), Τούμπα Αγ. Γεωργίου (Αρχαιότ. και Νεότ. Νεολιθική), Τούμπα Γιάννισας (Νεότ. Νεολιθική), Τούμπα Επισκοπής (Ύστερη Εποχή Χαλκού), Νέα Νικομήδεια Ι (Αρχαιότ. και Νεότ. Νεολιθική), Νέα Νικομήδεια ΙΙ (Αρχαιότ. και Νεότ. Νεολιθική, Πρώιμη εποχή Χαλκού), Τούμπα Πολυπλατάνου (Νεότ. Νεολιθική), Τούμπα Χατζηνώτα (Ύστερη Εποχή Χαλκού) και Τρίλοφος (Αρχαιότ. και Νεότ. Νεολιθική). Αυτά τα δεδομένα δεν εξαντλούν το πεδίο έρευνας της περιοχής, γιατί η επιφανειακή έρευνα από τη μια πλευρά δεν ήταν εξαντλητική και η εντατική καλλιέργεια και η οικοδόμηση από την άλλη —αφού πολλοί από τους οικισμούς βρίσκονται μέσα ή κοντά σε σύγχρονα χωριά— έχουν καταστρέψει θέσεις.

Διαπιστώνουμε λοιπόν σε ό,τι αφορά την περίοδο της Αρχαιότερης Νεολιθικής ότι παρατηρείται στην περιοχή πυκνότητα οικισμών, πέντε στον αριθμό, στοιχείο που τη διαφοροποιεί από την υπόλοιπη λεκάνη των Γιαντισών, όπου έχουν εντοπιστεί μόνο δύο οικισμοί αυτής της περιόδου (Ριζάρι και Γιαντισά Β)⁵² και δηλώνει ότι η περίπτωση της Νέας Νικομήδειας Ι δεν αποτελεί μοναδικό χρονολογικά φαινόμενο για την περιοχή. Μάλιστα διαπιστώνουμε ότι οι οικισμοί της Αρχαιότερης Νεολιθικής εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή της Νέας Νικομήδειας.

Στη Νεότερη Νεολιθική περίοδο ο αριθμός των θέσεων αυξάνεται σε δέκα, γεγονός που συμφωνεί με τα δεδομένα από την υπόλοιπη πεδιάδα των Γιαντισών, όπου έχουν εντοπιστεί 21 οικισμοί⁵³. Μπορούμε λοιπόν να υποθέ-

50. French, *Index...*, σ. 67.

51. French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 7, Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 52, εικ. 14, 42-43.

52. Χρυσοστόμου Π. - Χρυσοστόμου Παν., *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σσ. 174-176, Χρυσοστόμου Παν., *ΑΕΜΘ* 1991, *ό.π.*, σ. 111 κ.ε., Κοκκινίδου-Trantalidou, *BSA*, σ. 105 (G4,18).

53. Χρυσοστόμου Π. - Χρυσοστόμου Παν., *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σσ. 171, 173.

σουμε μια αύξηση του πληθυσμού, καθώς ιδρύονται νέες θέσεις και επανακατοικούνται αυτές της Αρχαιότερης Νεολιθικής. Η απουσία κεραμικής της Μέσης Νεολιθικής από το υλικό, που συλλέξαμε, μπορεί να ερμηνευτεί είτε ως τυχαίο γεγονός που οφείλεται στην έλλειψη της έρευνας είτε ως στοιχείο, που αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα, δηλαδή τη διακοπή εγκατοίκησης στη Μέση Νεολιθική. Αυτό το δεδομένο εξάλλου διαπιστώθηκε ανασκαφικά στον οικισμό της Νέας Νικομήδειας Ι.

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού αντιπροσωπεύεται περιορισμένα με τα σημερινά δεδομένα και συγκεκριμένα σε δύο ή πιθανόν τρεις θέσεις. Αυτό το δεδομένο, που πιθανόν οφείλεται στην περιορισμένη έρευνα ή στην καταστροφή κάποιων θέσεων, δεν συμφωνεί με τη μεγάλη πυκνότητα οικισμών Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην υπόλοιπη πεδιάδα των Γιαντισών (17 συνολικά)⁵⁴.

Στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού εντοπίστηκαν τρεις θέσεις σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους, στην υπόλοιπη πεδιάδα έχουν βρεθεί άλλες έξι θέσεις⁵⁵.

Ως προς τη μορφή των οικισμών συναντάται κυρίως ο τύπος της τούμπας⁵⁶ (tell), δηλαδή ο γήλοφος με ομαλές ή απότομες πλαγιές, που προεξέχει από τη γύρω περιοχή και διακρίνεται εύκολα. Οικισμοί με τη μορφή της τούμπας παρουσιάζονται σε όλες τις περιόδους, παρατηρούμε όμως ότι στις τρεις θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (αρ. 3,6,12) οι τούμπες έχουν τη μορφή αρκετά ψηλού γηλόφου και με σχετικά απότομες πλαγιές σε σχέση με τις τούμπες της Νεολιθικής (αρ. 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11), οι οποίες έχουν χαμηλότερο ύψος και ομαλότερες πλαγιές. Αυτή η διαφοροποίηση, που παρατηρείται και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, έχει θεωρηθεί ότι οφείλεται στη χρήση πλίνθων και αναλημματικών τοίχων στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού⁵⁷. Στη Νεολιθική περίοδο απαντούν και άλλες μορφές οικισμών, όπως εγκατοίκηση σε σπήλαιο (αρ. 2), επίπεδη θέση (αρ. 1) και οικισμός σε φυσικό ύψωμα (αρ. 13). Αυτή η ποικιλία στη μορφή εγκατοίκησης εντοπίζεται και στην υπόλοιπη λεκάνη των Γιαντισών⁵⁸.

54. Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105.

55. Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105 (G14, 16, 17, 19, 20, 21).

56. Στ. Ανδρέου - Κ. Κωτσάκης, «Διαστάσεις του χώρου στην Κεντρική Μακεδονία: αποτύπωση της ενδοκοινοτικής και διακοινοτικής χωροοργάνωσης», *Αμνός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο*, Ι, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 63 κ.ε.

57. Κ. Α. Wardle, «Excavations at Assiros Toumba 1975-1980», *BSA* 75 (1980) 236. Ανδρέου-Κωτσάκης, *Αμνός*, σσ. 64, 67. Στ. Ανδρέου - Κ. Κωτσάκης, «Ανασκαφή Τοίμπας», *Εγνατία* 2 (1990) 392, 394-395. Η χρήση πλίνθων και λίθων πιστοποιήθηκε ανασκαφικά στην τούμπα του Αγγελοχωρίου, βλ. Στεφανή, *ό.π.*

58. Π. Χρυσστόμου - Παν. Χρυσστόμου, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, 173-174. Αν. Χρυσστόμου, *Αρχαία Αλμωπία, Παμμακεδονική Ένωση - Παράρτημα Αλμωπίας, Θεσσαλονίκη* 1994, σ. 34

Η εξέταση της επιφανειακής κεραμεικής μας έδωσε τη δυνατότητα να διακρίνουμε τις εξής ομάδες ανά χρονολογική περίοδο και να τις συσχετίσουμε με τα δεδομένα από την υπόλοιπη Μακεδονία.

Αρχαιότερη Νεολιθική: α. Κεραμική με ροζ επίχρυσμα⁵⁹. Συναντάται στις θέσεις αρ. 7, 8, 11, 13. Στο μοναδικό ανασκαμμένο οικισμό της Νέας Νικομήδειας Ι αυτή η κατηγορία αντιπροσωπεύει το 48% περίπου του συνόλου⁶⁰. Η συγκεκριμένη κατηγορία έχει αναγνωριστεί σε οικισμούς της Κίτρινης Λίμνης⁶¹, στα Σέρβια⁶², στη Βέγορα και στο Ριζάρι⁶³.

β. Κεραμική με ερυθρόχρωμη ή πορτοκαλόχρωμη επιφάνεια. Συναντάται στις θέσεις αρ. 4, 7, 11, 13. Σ' αυτή την κατηγορία περιλαμβάνεται κεραμική με επιφάνεια έντονα ερυθρή στιλβωμένη, αλλά και κεραμική με επιφάνεια στιλβωμένη με απόχρωση από ανοιχτό ερυθρό έως πορτοκαλί. Στην παρουσίαση της κεραμικής του Αγ. Γεωργίου έγινε διάκριση ανάμεσα στις δύο ομάδες, ενώ στην τούμπα Σαραντόβρυσες περιλήφθηκαν και οι δύο ομάδες στην ίδια κατηγορία λόγω της μικρής ποσότητας οστράκων. Στη Νέα Νικομήδεια η κεραμική με ερυθρή επιφάνεια αντιπροσωπεύει το 6% του συνόλου, ενώ η κεραμική με πορτοκαλί επιφάνεια το 13%⁶⁴. Ίδια κεραμική έχει βρεθεί στα Σέρβια⁶⁵ και στον οικισμό των Γιαντισών Β⁶⁶.

γ. Διακοσμημένη κεραμική της κατηγορίας ερυθρό σε υποκίτρινη επιφάνεια (red on cream). Εντοπίστηκε στις θέσεις αρ. 7, 11 και αξιοσημείωτη είναι η ομοιότητα των οστράκων από τις Σαραντόβρυσες με τα ήδη γνωστά από τη Νέα Νικομήδεια, όπου αναλογεί στο 9% της διακοσμημένης κεραμικής⁶⁷. Απαντά επίσης στα Σέρβια V⁶⁸ και σε πολύ μικρό αριθμό στα Γιαντισά

(σπήλαιο Λουτρακίου), Κοκκινίδου, *Η προϊστορία στο νομό Πέλλας*, σ. 45, Kokkinidou-Trantaliou, *BSA*, σ. 102.

59. French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 7, Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 52, Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σ. 75.

60. Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», *ό.π.*, σ. 281, ομάδα Α.

61. French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 7, Καραμήτρου-Μεντεσιδη, *Αμητός*, *ό.π.*, σ. 416 (οικισμοί με αρ. 3, 7, 8, 9, 10, 12).

62. Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σ. 63, εικ.15 1-η, Ridley-Wardle, «Servia», *ό.π.*, σ. 193.

63. French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 7, Κοκκινίδου, *Η προϊστορία στο νομό Πέλλας*, σ. 54.

64. Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», *ό.π.*, σσ. 281, 284.

65. Ridley-Wardle, «Servia», *ό.π.*, σ. 193 (χωρίς επιμέρους διακρίσεις με βάση την απόχρωση).

66. Π. Χρυσοστόμου - Παν. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σ. 174, εικ.1, Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1991, *ό.π.*, σσ. 113, 117, σημ.4, όπου ο ανασκαφέας σημειώνει ότι σε αντίθεση με τη Νέα Νικομήδεια στον οικισμό των Γιαντισών απουσιάζει η κεραμική με ροζ επίχρυσμα και κυριαρχεί αυτή με ερυθρή-«αματόχρωμη» επιφάνεια. Αυτό το στοιχείο αποτελεί σημείο ομοιότητας με την κεραμική του Αγ. Γεωργίου.

67. Rodden, «Excavations at Nea Nikomedeia», *ό.π.*, σ. 284.

68. Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σ. 63, Ridley-Wardle, «Servia», *ό.π.*, σ. 193, French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 7.

Β⁶⁹.

Νεότερη Νεολιθική: α. Μαύρη στιλπνή κεραμεική. Συναντάται σε όλες τις θέσεις αυτής της περιόδου (αρ. 1, 2, 4, 5, 7⁷⁰, 8, 9, 10, 11, 13), πράγμα που επιβεβαιώνει ότι αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη κεραμική της Νεότερης Νεολιθικής⁷¹. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι έχει βρεθεί τόσο στη Δ. Μακεδονία (Μάνδαλο, Σέρβια, Κίτρινη Λίμνη, οικισμοί στην περιοχή του Αλιάκιονα⁷²), όσο στην Κεντρική και Ανατολική και στη Θράκη⁷³. Παρατηρείται, πέρα από την άριστη ποιότητα κατασκευής και στιλβωσης, μια ποικιλία διακόσμησης, όπως αυτή που δημιουργείται από την έντονη λείανση της επιφάνειας (pattern burnished) και από τις αυλακώσεις (rippled ware)⁷⁴.

β. Καστανή στιλβωμένη κεραμεική (η απόχρωση της επιφάνειας ορισμένες φορές είναι κοκκινωπή). Απαντά στις θέσεις αρ. 1, 5, 9, 10. Έχει βρεθεί επίσης με ερυθρή ή καστανή απόχρωση στη Δ. Μακεδονία (Μάνδαλο, Χάμπουλα Τούμπα Ακρινής της Κίτρινης Λίμνης, Σέρβια)⁷⁵, στην Ανατολική, Κεντρική Μακεδονία και στη Θράκη⁷⁶.

γ. Μελανοστεφής κεραμεική. Συλλέχθηκε από τις θέσεις αρ. 1, 2, 7, 8, 9. Πρόκειται για μια κατηγορία κεραμικής, που έχει βρεθεί σε αρκετούς οικισμούς της υπόλοιπης πεδιάδας των Γιαντισών⁷⁷, της Κίτρινης Λίμνης, στα Σέρβια, στη Βασιλάρα Ράχη⁷⁸, στην Κεντρική και κυρίως στην Ανατολική

69. Π. Χρυσοστόμου - Παν. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1990, ό.π., σ. 174, εικ. 2. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1991, ό.π., σ. 117, σημ. 4.

70. Επειδή η κεραμική της Ν. Νικομήδειας Ι είναι αδημοσίευτη και ενόψει της οριστικής δημοσίευσης του οικισμού από τον Κ. Wardle και την ομάδα του, γίνεται μνεία μόνο σε τρεις κατηγορίες κεραμικής (μαύρη στιλβωμένη, μελανοστεφής και εγχάρακτη), οι οποίες αναφέρονται από τον Rodden, «Recent discoveries», ό.π., σ. 116.

71. Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σσ. 176, 181, 196.

72. Μάνδαλο: Αγ. Πιλάλη κ.ά., «Νέος προϊστορικός οικισμός στο Μάνδαλο Δυτικής Μακεδονίας», *Αρχαία Μακεδονία* IV, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 456, Αικ. Παπαεθιμίμου - Αγ. Πιλάλη, «Ανασκαφή Μανδάλου», *Εγνατία* 2 (1990) 413, εικ. 8, Σέρβια: Ridley-Wardle, «Servia», ό.π., σ. 213, Κίτρινη Λίμνη: French, «Pottery distribution», ό.π., σ. 8, Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *Αμητός*, σσ. 415-416 (οικισμοί αρ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13), Χρ. Ζιώτα κ.ά., «Κίτρινη Λίμνη, Τέσσερα χρόνια έρευνας», *ΑΕΜΘ* 4 (1990) 97-98, οικισμοί Αλιάκιονα: Αγ. Χονδρογιάννη-Μετόκη, «Από την έρευνα στην παραποτάμια-παραλίμνια περιοχή του Αλιάκιονα», *ΑΕΜΘ* 4 (1990) 109, 110, 112, 114.

73. D. H. French, «Late Chalcolithic pottery in north-west Turkey, and the Aegean», *Anatolian Studies* 11 (1961) 103, 105, Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 42, κατηγορία 3α.

74. Ζιώτα κ.ά., *ΑΕΜΘ* 1990, ό.π., σσ. 97-98, όπου και αναφέρονται κάποιες υποθετικές σκέψεις για την τεχνική αυτής της διακόσμησης.

75. Μάνδαλο: Πιλάλη κ.ά., *Αρχαία Μακεδονία*, σ. 456, Παπαεθιμίμου-Πιλάλη, «Ανασκαφή Μανδάλου», ό.π., σ. 41, Χάμπουλα Τούμπα Ακρινής: Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *Αμητός*, σ. 402, Σέρβια: Ridley-Wardle, «Servia», ό.π., σ. 216.

76. French, «Chalcolithic pottery», ό.π., σσ. 105, 106, Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 42, κατηγορία 3β.

77. Π. Χρυσοστόμου - Παν. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1990, ό.π., σ. 174.

78. Οικισμοί Κίτρινης Λίμνης: French, «Pottery distribution», ό.π., σ. 8, Καραμήτρου-Με-

Μακεδονία (Σιταγροί, Ντικιλί Τας και Δήμητρα)⁷⁹.

δ. Εγχάρακτη κεραμεική. Βρέθηκε στις θέσεις 2, 7, 8, 10 σε πολύ μικρή ποσότητα. Έχει εντοπιστεί στη Δ. Μακεδονία (Σέρβια, Βασιλάρα Ράχη, Κρυόβρυση Αλιάκμονα, Μάνδαλο)⁸⁰ και σε οικισμούς της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας (Βασιλικά, Δήμητρα, Σιταγροί)⁸¹ και στην Παραδημή της Θράκης⁸².

ε. Διμηνιακή κεραμεική. Βρέθηκε μόνο στη θέση αρ. 10 και θεωρείται επείσακτη⁸³. Πρόκειται για την κεραμεική του λεγόμενου κλασικού Διμηνίου και παρουσιάζει αρκετή διάδοση στην περιοχή δυτικά του Αξιού (Τούμπα Ποντοκόμης(;), Κουφάλια, Βαλτοχώρι, Σεβαστή, Παλιάμπελα, Γιαντισά Β, Αρχοντικό, Αγροσυκιά Α, Βασιλάρα Ράχη, Κολιτσάκι Γέφυρας, Νησάκι Γέφυρας και Νησί Γουλών)⁸⁴.

στ. Κεραμεική του ρυθμού μαύρο σε ερυθρό (black on red)⁸⁵. Απαντά στις θέσεις αρ. 5, 10. Έχει εντοπιστεί σε οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας (πεδιάδα των Γιαντισών, πολύ περιορισμένα στα Σέρβια, επίσης σε θέσεις της παραπόταμιας περιοχής του Αλιάκμονα)⁸⁶ και κυρίως της Κεντρικής (Ολύμθος, Αγ. Μάμας, Φλογητά κ.ά.)⁸⁷, Ανατολικής Μακεδονίας (Ντικιλί Τας,

ντεσιόδη, *Αμητός*, σ. 415-416 (οικισμοί αρ. 1, 2, 4, 5, 8), Σέρβια: Ridley-Wardle, «Serbia», *ό.π.*, σσ. 216-217. Βασιλάρα Ράχη: Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σ. 109.

79. Γραμμένοι, «Από τους προϊστορικούς οικισμούς», *ό.π.*, σσ. 220-221, όπου και συζητάται το ζήτημα της διάδοσης και καταγωγής αυτής της κεραμεικής, Γραμμένοι, *Έρευνες...*, σ. 43, κατηγορία 26, Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σσ. 182, 197.

80. Σέρβια: Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σσ. 74, 145, αρ. 57, 146, αρ. 62 κ.λ., Βασιλάρα Ράχη: Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σ. 110, Κρυόβρυση: Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σ. 113, Μάνδαλο: Αικ. Παπαευθυμίου - Αγ. Πιλάλη, «Ανασκαφή στο Μάνδαλο (1988)», *ΑΕΜΘ* 2 (1988) 127, Παπαευθυμίου-Πιλάλη, «Ανασκαφή Μανδάλου», *Εγνατία*, σ. 413, εικ. 7.

81. Γραμμένοι, «Από τους προϊστορικούς οικισμούς», *ό.π.*, σ. 214, 217, σχ. 6.1-10. Γραμμένοι, *Έρευνες...*, σ. 42, κατηγορία 13, Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας...*, σσ. 183, 187, 197.

82. French, «Chalcolithic pottery», *ό.π.*, σ. 105.

83. Ορισμένα όστρακα από αυτή τη θέση είναι γνωστά από τις δημοσιεύσεις των Rodden, «Recent discoveries», *ό.π.*, σ. 117, πίν. 7α, και French, «Some problems», *ό.π.*, σ. 104, εικ. 2.5-6, French, «Pottery distribution», *ό.π.*, σ. 9.

84. Τοίμπα Ποντοκόμης: Καραμήτρου-Μεντεσιόδη, *Αμητός*, σ. 396, σχ. 2.6, Κουφάλια, Βαλτοχώρι: French, «Some problems», *ό.π.*, σ. 104, εικ. 2.3-4, Σεβαστή, Παλιάμπελα: Γραμμένοι, *Έρευνες...*, σ. 103, Γιαντισά Β, Αρχοντικό, Αγροσυκιά Α: Π. Χρυσοστόμου - Παν. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σσ. 174, 177, Βασιλάρα Ράχη, Κολιτσάκι Γέφυρας, Νησάκι Γέφυρας, Νησί Γουλών: Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σσ. 109-110, 111, 114, εικ. 3.

85. Γραμμένοι, *Έρευνες...*, σσ. 42-43, όπου διακρίνονται 3 παραλλαγές: κατηγορία 1, 16, 22.

86. Πεδιάδα Γιαντισών: Π. Χρυσοστόμου - Παν. Χρυσοστόμου, *ΑΕΜΘ* 1990, *ό.π.*, σ. 174, Σέρβια: Ridley-Wardle, «Serbia», *ό.π.*, σ. 216, εικ. 13.64, οικισμοί Αλιάκμονα: Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΕΜΘ* 1990, σσ. 109 (Βασιλάρα Ράχη), 111 (Νησάκι Γέφυρας), 114 (Νησί Γουλών).

87. Χαρακτηριστικός είναι ο τύπος της Ολύμθου, που συναντάται γενικά στη Χαλκιδική

Σιταγροί, Καστρί Θάσου κ.ά.)⁸⁸ και Θράκης (Παραδημή)⁸⁹.

ζ. Διάφορα γραπτά όστρακα 1. Κεραμεική με καστανό και καφέ σε κρεμ. Αυτό το είδος διακόσμησης εντοπίστηκε μόνο σε ένα όστρακο από τον Πολυπλάτανο. Είναι πιθανός ο συσχετισμός αυτής της διακόσμησης με την κατηγορία brown on cream⁹⁰.

2. Κεραμεική με καφέ σε καστανό. Πρόκειται για διακόσμηση που αναγνωρίστηκε σε ένα μόνο όστρακο και πάλι από τον Πολυπλάτανο.

Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: Επιφανειακή κεραμεική αυτής της περιόδου συλλέξαμε μόνο από τη θέση αρ. 1 και στη βιβλιογραφία αναφέρεται τέτοια κεραμεική από τις θέσεις αρ. 6⁹¹ και 8⁹². Η κεραμεική από το Άνω Ζερβοχώρι παρουσιάζει ομοιότητες με αυτή από το Μάνδαλο⁹³, τα Σέρβια⁹⁴ και από άλλες θέσεις⁹⁵.

Ύστερη Εποχή του Χαλκού: α) Αμαυρόχρωμη κεραμεική. Συναντάται στις θέσεις αρ. 3, 6, 12. Είναι η κατηγορία κεραμεικής, που θεωρείται η πιο χαρακτηριστική της ΥΕΧ στην κοιλάδα του Αξιού και δυτικά αυτής⁹⁶. Έχει βρεθεί στη Δ. Μακεδονία (Αιανή, οικισμοί της περιοχής του Αλιάκμονα⁹⁷, στο Αρχοντικό σε πολύ μικρές ποσότητες), στον Καστανά⁹⁸ και σε άλλες θέσεις της Κεντρικής Μακεδονίας⁹⁹. Το θέμα της ντόπιας ή μυκηναϊκής καταγωγής αυτής της κατηγορίας είναι υπό συζήτηση¹⁰⁰.

French, «Pottery distribution», ό.π., σσ. 10-11, French, «Chalcolithic pottery», ό.π., σ. 108 (Στίβος).

88. Γραμμένος, Από τους προϊστορικούς οικισμούς, ό.π., σ. 222 κ.ε., όπου συζητείται η χρονολογική ένταξη αυτής της κατηγορίας διακοσμημένης κεραμεικής, French, «Chalcolithic pottery», ό.π., σ. 107, D. H. French, «Prehistoric Pottery from Macedonia and Thrace», *Præhistorische Zeitschrift* 42 (1964) 32-33.

89. French, «Chalcolithic pottery», ό.π., σ. 103, French, «Prehistoric pottery», ό.π., σσ. 32-33.

90. French, «Prehistoric pottery», ό.π., σ. 33, Γραμμένος, *Έρευνες...*, σ. 42, κατηγορία 2. Επίσης Ridley-Wardle, «Servia», ό.π., σ. 216, πίν. 28f, βλ. και σημ. αρ. 43 για συσχετισμό με ρυθμό Οτζάκι.

91. Kokkinidou-Trantalidou, *BSA*, σ. 105, G8.

92. Rodden, «Recent discoveries», ό.π., σ. 119, σημ. 15.

93. Πιλάλη κ.ά., *Αρχαία Μακεδονία*, σ. 460, εικ. 9.

94. Ridley-Wardle, «Servia», ό.π., σσ. 220, 223-224, εικ. 16, 106, 107, 110.

95. Heurtley, «Macedonia», ό.π., εικ. 53, 54, αρ. 260, 262, Κοκκινίδου, *Η προϊστορία στο νομό Πέλλας*, σσ. 89-πάνω, 90-πάνω,

96. Wardle, *Mycenean Trade*, σ. 123.

97. Βλ. υποσημείωση αρ. 12. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, *Αιανή-Αρχαιολογικός Οδηγός*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 64, εικ. 33, Χονδρογιάννη-Μετόκη, *ΑΕΜΘ* 1990, ό.π., σσ. 110 (Βασιλάρα Ράχη), 111 (Κολιτσάκι Ράχη), 112 (Μυρ Τσιαϊϋ, Σκαμνιές), 113 (Κρυόβρυσση)

98. A. Hochstetter, Kastanas, *Die handgemachte Keramik, Præhistorische Archaeologie in Sudosteuroopa*, Band 3, Verlag Volker Spiess, Berlin 1984, σσ. 388-389.

99. Heurtley, «Macedonia», ό.π., εικ. 89, 90, 94, 95, 97.

100. A. Hochstetter, «Die mattbemalte Keramik in Nordgriechenland: ihre Herkunft und lokale Ausprägung», *Præhistorische Zeitschrift* 57 (1982) 201-219, Βοκοτοπούλου, *Βίτσα...*, σ. 255 κ.ε., όπου διεξοδική παρουσίαση και συζήτηση των αρχαιολογικών δεδομένων και επισημονικών απόψεων, Wardle, «Mycenean Trade», ό.π., σ. 124.

β) Εγχάρακτη κεραμική. Συναντάται στις θέσεις αρ. 3, 6 και αποτελεί επίσης μια τυπική κατηγορία της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Απαντά σε όλη τη Μακεδονία (Αρχοντικό¹⁰¹, Αξιοχώρι, Άσσηρος, Καστανάς, Τούμπα Θεσσαλονίκης, Ντικιλί Τας, Αγγίστα κ.ά.)¹⁰².

γ) Καστανή και τεφρή στιλβωμένη κεραμική. Απαντά στις θέσεις αρ. 3, 6. Έχει εντοπιστεί και σε άλλους οικισμούς της πεδιάδας των Γιαντισίων (Αρχοντικό, Φάκος¹⁰³), καθώς και σε θέσεις της υπόλοιπης Μακεδονίας¹⁰⁴.

Από τα παραπάνω δεδομένα, που παρουσιάσαμε και σχολιάσαμε, φαίνεται ότι η περιοχή του σημερινού νομού Ημαθίας είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη μελέτη της μακεδονικής προϊστορίας λόγω της θέσης της ανάμεσα στη νότια Ελλάδα και στις υπόλοιπες ενότητες της Μακεδονίας¹⁰⁵. Απαραίτητο όμως είναι τα συμπεράσματα να ενισχυθούν από ανασκαφικές έρευνες, οι οποίες μέχρι στιγμής απουσιάζουν.

Ν. ΜΕΡΟΥΣΗΣ

Λ. ΣΤΕΦΑΝΗ

101. Στην εγχάρακτη κεραμική από αυτή τη θέση, που χρονολογείται στις πρώιμες φάσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, αναφέρεται η υπό δημοσίευση μελέτη Μερουσής Ν. - Μποβολή Αρ. - Στεφανή Λ., «Εγχάρακτη κεραμική από το Αρχοντικό (ανασκαφή 1994)».

102. Αξιοχώρι: Heurtley, «Macedonia», *ό.π.*, σσ. 36-39, Άσσηρος: Wardle, «Assiros», *ό.π.*, σ. 247, εικ. 11, Κ. Α. Wardle «Excavations at Assiros Tomba», *BSA* 84 (1989) 457, πίν. 71β, και γενικά για αυτή την κατηγορία Wardle, «Mycenean Trade», *ό.π.*, σ. 123, Καστανάς: Hochstetter, *Kastanas...*, σσ. 384, 385, Τούμπα Θεσσαλονίκης: Ανδρέου-Κωτσάκης, *Εγνατία* 2 (1990) εικ. 10, Ντικιλί Τας: Μ. Seferiades, «Dikili Tash Introduction à la prehistoire de la Macedoine orientale», *BCH CVII* (1983) 633 κ.ε., Αγγίστα: Χ. Κοικούλη-Χρυσανθάκη, «Οικισμός της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο σταθμό Αγγίστας Σερρών», *Ανθρωπολογικά* 1 (1980) 65, εικ. 8γ.

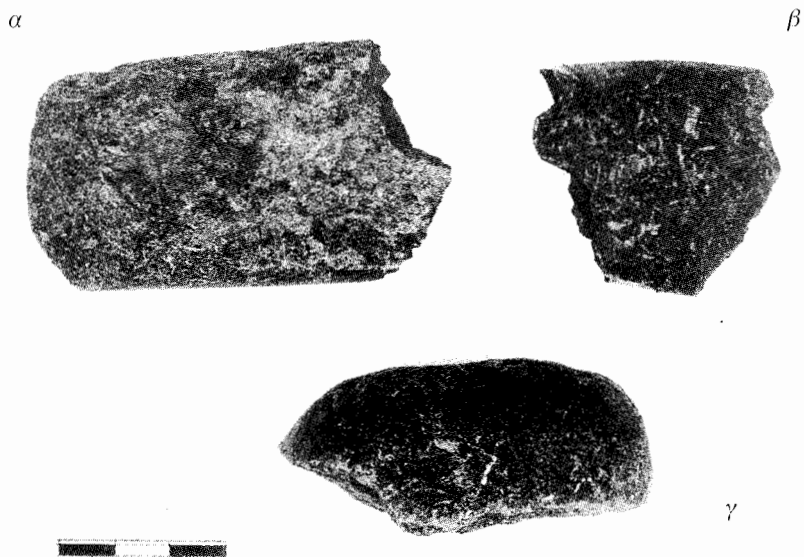
103. Κοκκινίδου, *Η προϊστορία στο νομό Πέλλας*, σσ. 58-59.

104. Κοικούλη-Χρυσανθάκη, «Αγγίστα», *ό.π.*, σσ. 57, 65, εικ. 8β, Κοικούλη, *Προϊστορική Θάσος*, σσ. 442-443.

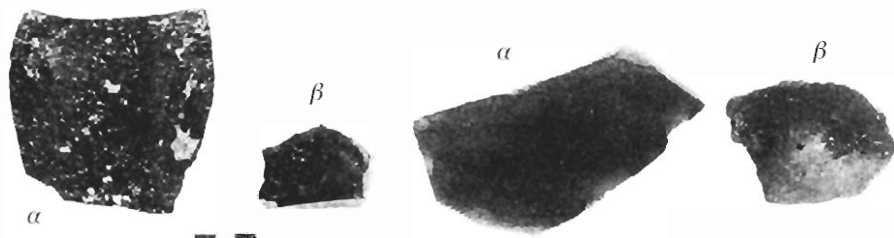
105. Για διευκόλυνση των ενδιαφερομένων παραθέτουμε κατάλογο των θέσεων με τις περιόδους κατοίκησης: 1. Άνω Ζερβοχώρι (επίπεδη θέση) NN (= Νεότερη Νεολιθική) ΠΕΧ (= Πρώιμη Εποχή Χαλκού), 2. Σπήλαιο Ροδοχωρίου NN, 3. Τούμπα Αγγελοχωρίου ΥΕΧ (= Ύστερη Εποχή Χαλκού), 4. Τούμπα Αγίου Γεωργίου AN (= Αρχαιότερη Νεολιθική), NN, 5. Τούμπα Γιάννισας NN, 6. Τούμπα Επισκοπής (Ζλάτα) ΠΕΧ(;) ΜΕΧ(;) (= Μέση Εποχή Χαλκού) ΥΕΧ 7. Τούμπα Νέας Νικομήδειας I AN NN, 8. Τούμπα Νέας Νικομήδειας II AN NN ΠΕΧ, 9. Τούμπα Παλιάς Λινογιάννης NN, 10. Τούμπα Πολυπλατάνου NN, 11. Τούμπα Σαραντάβρυσης AN NN, 12. Τούμπα Χατζηνώτα ΥΕΧ, 13. Τρίλοφος (φυσικό ύψωμα) AN NN.

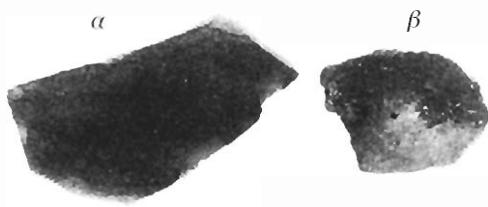
Εικ. 1. Κεραμική από τον Αγ. Γεώργιο (α, β). Κεραμική από το Άνω Ζερβοχώρι (γ, δ).

Εικ. 2. Λίθινα εργαλεία. α: Άνω Ζερβοχώρι, β: Σαραντόβρυνες, γ: Γιάννισα.

Εικ. 3. Κεραμεική από την Παλιά Λυκογιάννη.

Εικ. 4. Κεραμεική από την Παλιά Λυκογιάννη.

Εικ. 5. Κεραμεική από την Παλιά Λυκογιάννη.

Εικ. 6. Λίθινα εργαλεία από την Παλιά Λυκογιάννη.

Εικ. 7. Κεραμεική από τον Πολυπλάτανο.

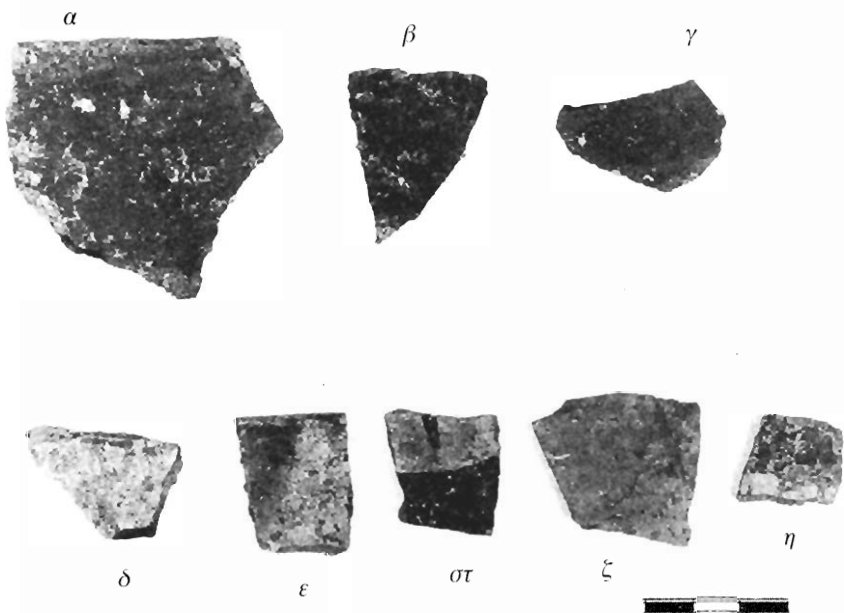
Εικ. 8. Κεραμεική από τον Πολυπλάτανο.

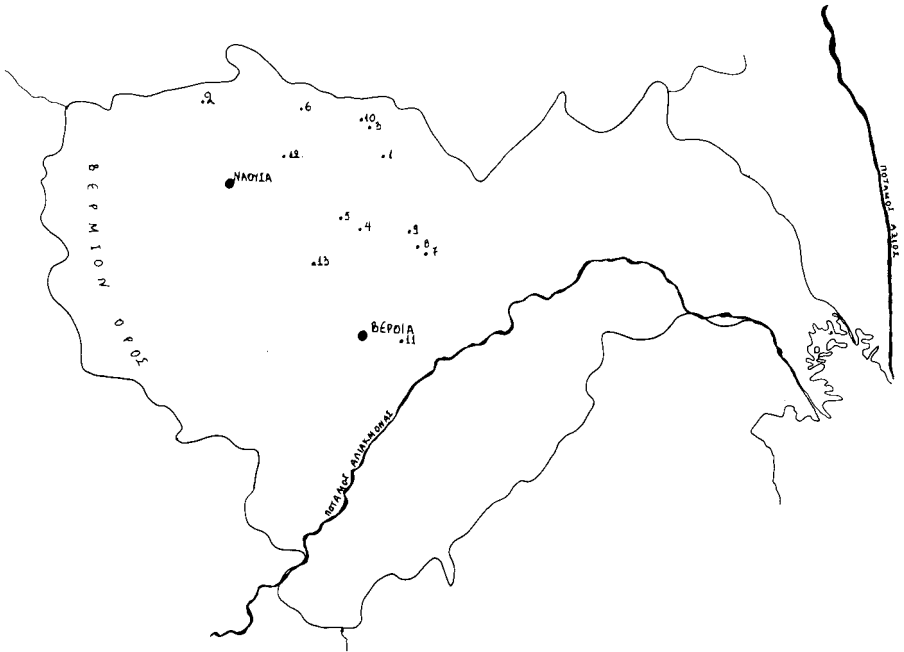
Εικ. 10. Λίθινα εργαλεία από τον Πολυπλάτανο.

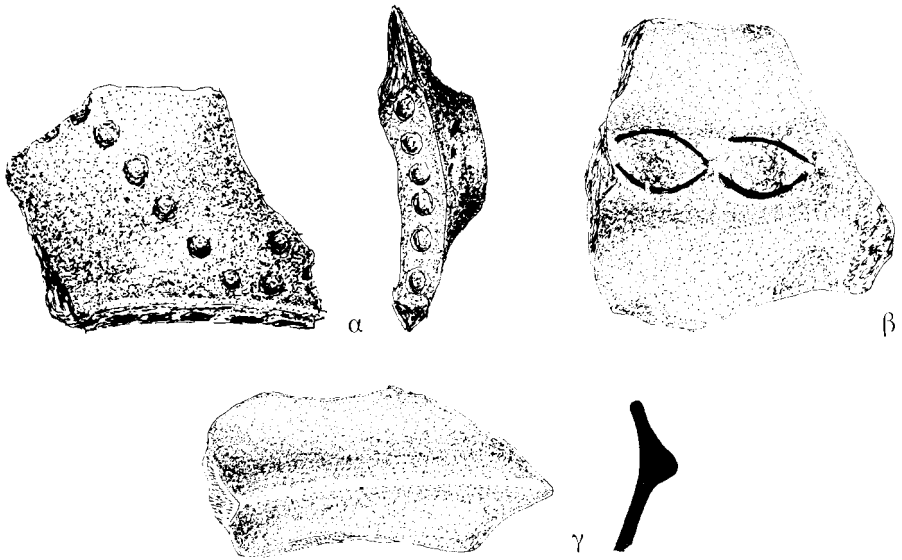
Εικ. 9. Κεραμεική από τον Πολυπλάτανο.

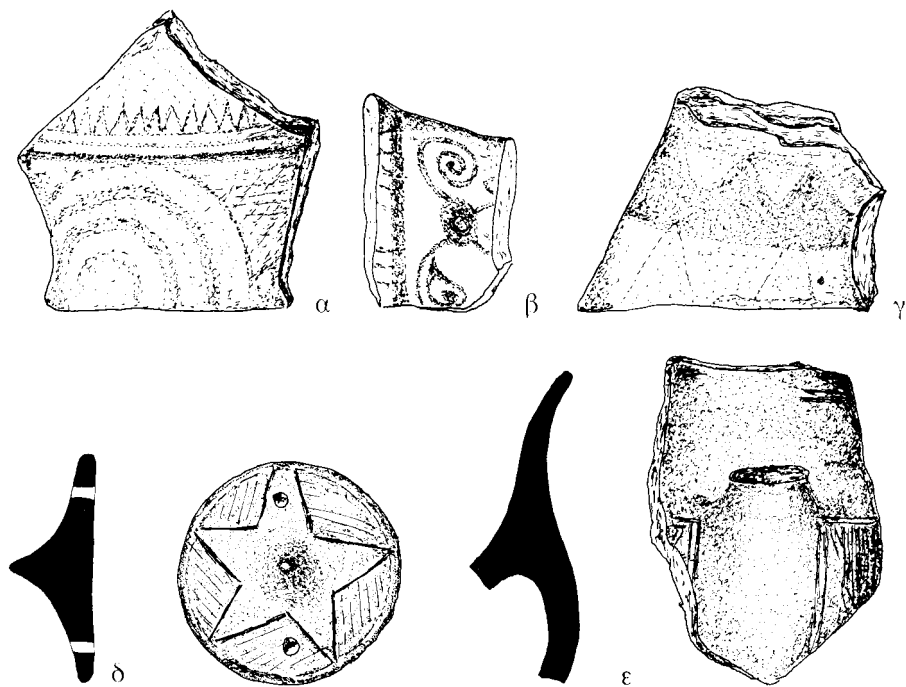
Εικ. 11. Κεραμεική από τις Σαραντόβρυσες.

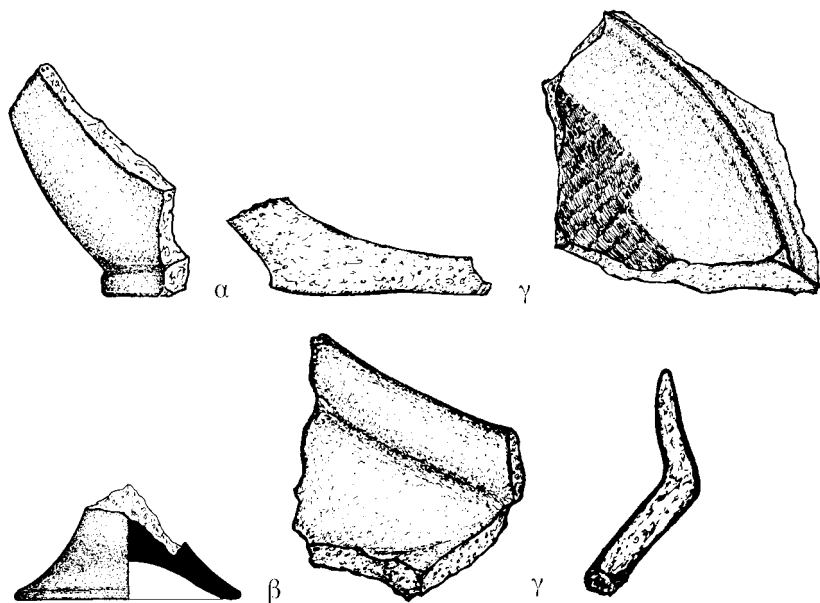
Σχ. 1.

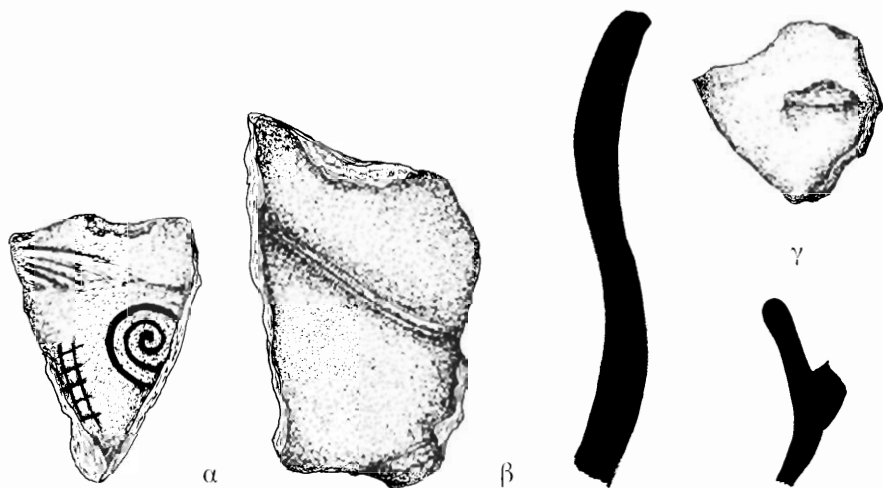
Σχ. 2.

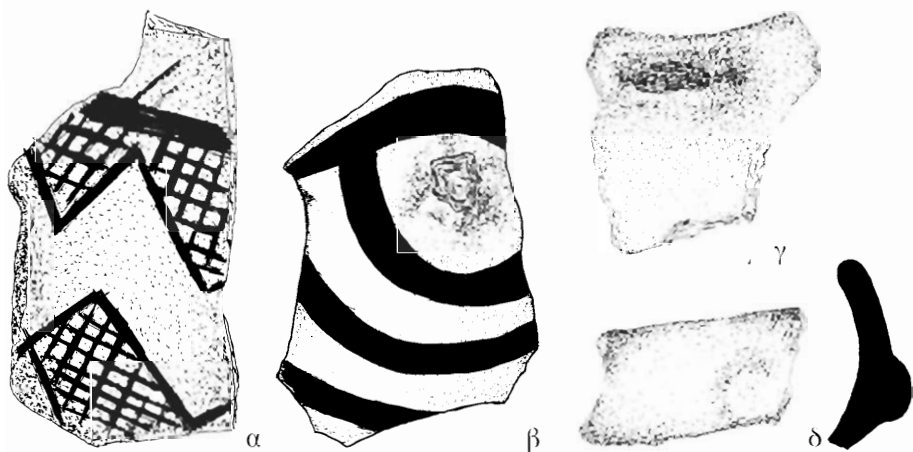
Σχ. 3.

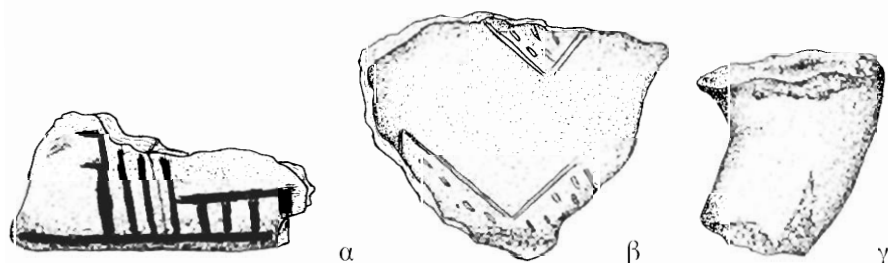
Σχ. 4.

Σχ. 5.

Σχ. 6.

Σχ. 7.